

кусьць. – О, так, мы тут яе ведаем, яна, як кажуць, ш чортам папалявала. Асіпаўцы Воран. • Папаляваць – форма закончанага трывання ад дзеяслова паляваць ‘знаходзіцца ў стане цечкі (пра жывёл)’.

Ліса ў спадніцы. Вельмі хітрая жанчына. Ну, ліса ў спадніцы! Куды п ні папала, усяроўна выкруціцца. Дзеравянчыцы Сл.

Чорт у спадніцы. Вельмі смелая, жывая, актыўная жанчына. Гэта не мама, а чорт у спадніцы. Макараўцы Бераст.

Як вынікае з паказанага матэрыялу, фразеалагізмы, у аснове якіх вобраз жанчыны, складаюць значны пласт афарыстычных адзінак. Беларуская дыялектная мова шмат багацейшая на іх, чым літаратурная, і колькасна, і якасна. Народныя гаворкі захоўваюць у актыўным ужытку шэраг яркіх, вобразна непаўторных, тэматычна разнастайных фразеалагізмаў, што ўпрыгожваюць і жанчыну, і маўленне пра жанчыну, і беларускую мову ў цэлым.

Спіс скарачэнняў

БФ – Янкоўскі Ф. Беларуская фразеалогія: фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне. – Мінск, 1968; **ДМГ** – Дыялектная мова Гродзеншчыны: хрэстаматыя / аўт.-склад.: М. А. Даніловіч, Н. К. Памецька. – Гродна, 2007; **ДСК** – Зайка А. Дыялектны слоўнік Косаўшчыны. – Слонім, 2011; **ЗНФ** – Лепешаў І. Я. З народнай фразеалогіі: дыферэнц. слоўнік. – Мінск, 1991; **МСГВ** – Сцяшковіч Т. Ф. Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці. – Мінск, 1972; **ППФВ** – Сцяшковіч Т. Ф. Прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы, выслоўі народных гаворак Гродзенскай вобласці. – Гродна,

1968; **СБНФ** – Мяцельская Е. С., Камароўскі Я. М. Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі. – Мінск, 1972; **СГВ** – Сцяшковіч Т. Ф. Слоўнік Гродзенскай вобласці. – Мінск, 1983; **СНМ** – Цыхун А. П. Скарбы народнай мовы: з лексічнай спадчыны насельнікаў Гродзенскага раёну. – Гродна, 1993; **СНМ-2** – Цыхун А. П. Скарбы народнай мовы: з лексічнай спадчыны насельнікаў Гарадзенскага раёну. – Гродна, 2014; **СПЗБ-1-5** – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т. – Мінск, 1979–1986; **СФ-2** – Лепешаў І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў: у 2 т. Т. 2. – Мінск, 2008; **ФСГГ** – Даніловіч М. А. Фразеалагічны слоўнік гаворак Гродзеншчыны. – Гродна, 2020; **ХБД** – Хрэстаматыя па беларускай дыялекталогіі. Цэнтральная зона / навук. рэд. Л. П. Кунцэвіч, В. М. Курцова. – Мінск, 2009; **Янк.** – Янкоўскі Ф. Беларуская мова. – 3-е выд., дапрац. – Мінск, 1978.

Скарачаныя назвы адміністрацыйна-тэрытарыяльных раёнаў: *Астр.* – Астравецкі, *Ашм.* – Ашмянскі, *Бар.* – Баранавіцкі, *Бераст.* – Бераставіцкі, *Ваўк.* – Ваўкавыскі, *В.-Дзв.* – Верхнядзвінскі, *Віл.* – Вілейскі, *Воран.* – Воранаўскі, *Ганц.* – Ганцавіцкі, *Гродз.* – Гродзенскі, *Дзятл.* – Дзятлаўскі, *Зэльв.* – Зэльвенскі, *Івац.* – Івацэвіцкі, *Іўеў.* – Іўеўскі, *Лід.* – Лідскі, *Маст.* – Мастоўскі, *Навагр.* – Навагрудскі, *Пух.* – Пухавіцкі, *Сл.* – Слоніцкі, *Смарг.* – Смаргонскі, *Стаўб.* – Стаўбцоўскі, *Ушац.* – Ушацкі, *Чэрв.* – Чэрвеньскі, *Шчуч.* – Шчучынскі.

Спіс літаратуры

1. **Кормильцева, А. Л.** Гендер во фразеологии: учебное пособие / А. Л. Кормильцева. – Елабуга, 2020. – 63 с.
2. **Расулова, М. И.** Проявление гендера на лексическом уровне / М. И. Расулова // Филологиянинг долзарб мумолари. – Тошкент: НУУз, 2008. – С. 81–85.
3. **Телия, В. Н.** Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М.: Языки рус. культуры, 1996. – 288 с.
4. **Коваль, В. И.** Фразеология народной духовной культуры: состав, семантика, происхождение: монография / В. И. Коваль. – Минск: РІВШ, 2011. – 196 с.

Слова ў тэксце

Васіль СТАРЫЧОНАК,
доктар філалагічных навук

ФУНКЦЫЯ НАВАННЕ БЫЦІЙНЫХ ДЗЕЯСЛОЎНЫХ НАМІНАЦЫЙ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Устойлівая цікавасць сучаснай лінгвістыкі да чалавечага фактару ў мове выяўляецца ў звароце да даследаванняў другасных антрапамарфічных намінацый, у якіх адлюстроўваюцца ўсе бакі фізічнага і духоўнага жыцця чалавека. *Ното sapiens* разглядаецца як моўная рэпрэзентацыя ўяўленняў носьбітаў мовы пра чалавека як нацыянальна-культурнага феномена, у якім скандэнсаваны нацыянальныя, культурныя, этналагічныя, сацыяльна-псіхалагічныя, ментальныя, пазнавальныя і іншыя рысы беларуса, характар яго разумення навакольнага свету і свайго месца ў неабсяжнай па працягласці і часе прасторы. Катэгорыя быцця ўваходзіць у лік вызначальных характарыстык духоўнай сутнасці чалавека, а само вучэнне пра быццё (анталогія) з’яўляецца, па выразе Арысто-

целя, першай філасофіяй, паколькі даследуе быццё “існага як існага”. Быццё як найважнейшая катэгорыя філасофіі знаходзіць сваё выражэнне ў мове, якую М. Хайдэгер называе “домам быцця”, зыходным вымярэннем чалавечай існасці*. Гэтая катэгорыя, нягледзячы на яе ўключэнне ў лік канстант рэальнага свету, не адносіцца да паняццяў эмпірычнага ўзроўню рэальнасці і характарызуецца такімі якасцямі, як абстрактнасць, рацыянальнасць. Менавіта таму для ўсебаковага апісання феномена экзистэнцыяльнасці, вызначэння сутнасці быцця чалавека, пачынаючы ад нараджэння і за-

* **Хайдэгер, М.** Время и бытие. Статьи и выступления / М. Хайдэгер; пер. с нем. В. В. Библихина. – М.: Республика, 1993. – 447 с. – С. 254–255.

вяршаючы спыненнем біялагічнага існавання, выкарыстоўваюцца больш канкрэтныя дзеяслоўныя “пасрэднікі”, якія пашыраюць і ўдакладняюць сэнс асноўных быццёвых адзінак жыцця і смерці.

Дзеяслоўная лексіка быцця лічыцца найважнейшым сегментам экзістэнцыяльнай прасторы нацыянальнай мовы. Яна адлюстроўвае шырокія і разнастайныя сувязі аб’ектыўнай рэчаіснасці з быццём чалавека, выяўляе тыя сферы, якія непасрэдна ўплываюць на яго паўсядзённае жыццё (эканоміка, фінансы, грамадска-палітычная дзейнасць, абслугоўванне, культура, мова, транспарт, артэфакты, прадукты харчавання, камп’ютарныя тэхналогіі і інш.). У дзеясловах быцця рэпрэзентуецца непарыўны экзістэнцыяльны працэс, у якім вылучаюцца тры асноўныя фазы: нараджэнне, існаванне, смерць.

Нараджэнне чалавека – гэта своеасаблівы жыццёвы старт, пачатак жыцця, для выражэння якога ў мове функцыянуе даволі “сціплая” колькасць дзеясловаў, якія ў залежнасці ад шырыні семантыкі можна падзяліць на дзве групы. У першую групу ўключаецца дзеяслоў *нарадзіцца* з экзістэнцыяльным значэннем ‘з’явіцца на свет’, якое экстрапалюецца на канкрэтныя і абстрактныя назоўнікі наступных семантычных сфер:

а) тэмпаральная сфера (пэўныя перыяды сутак): *Заўтрашні дзень народзіцца не мені прыгожым, чым сённяшні, што ўжо пагасаў* (К. Акула); *Прыйдзе, народзіцца дзень* (П. Глебка);

б) сфера метэаралагічных з’яў: *Нарадзіўся вецер тут* (Р. Барадулін); *Нарадзілася ў небе, адарвалася ад хмаркі малая дажджынка, прыляцела на зямлю* (В. Казько); *Кароткі, на некалькі імгненняў, ураган нарадзіўся ў галлі дрэва* (У. Караткевіч);

в) аўдыльная сфера, звязаная з узнікненнем пэўных гукаў: *Металічны скрыгат дня, які нарадзіўся яшчэ дзесьці ў сярэдзіне ночы, усё нарастае, становіцца выразным і рэзкім* (В. Казакоў); *Ён не адразу звярнуў увагу на новыя гукі, што нарадзіліся ў дрымотнай цішыні* (В. Быкаў); *Нечакана ў стыхіі гукаў нарадзілася мелодыя* (Э. Луканскі); *У яго абуджаным целе нарадзіўся здрадніцкі гаротны крык* (В. Казько);

г) сфера фізічнага адчування чалавека: *Боль нарадзіўся і разліваўся паміж лапатак* (В. Казько); *У скроні кальнулі іголачкі, нарадзіўшы лёгкі боль, а потым ён аціх, знік* (А. Бароўскі);

д) сфера знешняга выгляду, мімікі твару: *Нейкая грываса, падобная спачатку да ліслівай усмешкі, нарадзілася і застыла на твары Скуратовіча* (К. Чорны); *На змарнелым твары ягоным нарадзілася журботная ўсмішка* (В. Мудроў);

е) сфера вынікаў творчай дзейнасці чалавека (звычайна задума, узнікненне літаратурнага ці фальклорнага твора – рамана, аповесці, верша, легенды, прыказкі, анекдота, плёткі і інш.):

З тых юначых уражанняў і нарадзіўся дакументальны раман “Змагарныя дарогі” (У. Арлоў); *Так нарадзілася аповесць у вершах “Мінская зямля”* (А. Клышка); *І адразу ж сам сабою нарадзіўся верш* (Л. Дайнека); *Легенда гэтая, зразумела, нарадзілася ў Польшчы і выходзіла найперш ад самога Казіміра* (П. Урбан); *Успамінаем вазы на драўляным хаду, калі, відаць, і нарадзілася такая прыказка* (Я. Брыль); *Плёткі нарадзіліся раней, а з часам яшчэ больш іх нарасло* (К. Акула);

ё) сфера ўнутранага стану чалавека, пэўнага пачуцця (радасці, шчасця, кахання, страху, крыўды і інш.): *Што рантам зрабілася з Коле! Бурная радасць, вялікая, як увесь свет, нарадзілася ў ім* (К. Чорны); *І рантам вялікае шчасце нарадзілася ў сэрцы* (У. Караткевіч); *З такога вось позірку і нарадзілася калісьці іх каханне* (С. Бязлепкіна); *З той хвіліны ў Ірыны нарадзілася і пачало вырастаць пачуццё вялікага замілавання да Славы* (К. Чорны); *Нарадзіўся страх перад смерцю, якой не відаць, але якая пагражае кожную хвіліну* (П. Галавач); *І недзе глыбока ў сэрцы нарадзілася крыўда* (Я. Маўр);

ж) сфера ментальнасці, разумовай дзейнасці, спосабу мыслення: *У Валодзі імгненна нарадзілася думка – забраць каня* (У. Федасеенка); *У Радаслава нарадзілася думка пра помсту* (К. Акула); *Тады і нарадзілася ў маёй галаве ідэя – запісаць усе гэтыя вельмі дарагія і любячыя мне песні на паперу* (Н. Гілевіч); *Нейкая яшчэ цьмяная здагадка нарадзілася ў ім* (К. Травень); *У Марка нарадзілася адчуванне, што яны памяняліся месцамі* (М. Прохар); *Нібы ў ягоным сэрцы нарадзілася гэтая подлая задума* (К. Тарасаў);

з) сфера міжасобасных адносінаў: *Іван толькі маўчаў. У гэты час у яго, пэўна, і нарадзілася своеасаблівыя адносіны да яе* (В. Быкаў); *Новая дружба нарадзілася ў вялікім свеце* (Я. Брыль);

і) сфера ўяўленняў, фантазій чалавека, яго імкненне да ажыццяўлення чаго-небудзь: *Колькі чыстых і светлых мараў народзіцца ў трапяткой душы* (С. Давідовіч); *У Юркі даўно нарадзілася мара стаць мараком* (М. Гамолка); *Недзе ў душы нарадзілася раптам жаданне, у якім Хведар нават не мог прызнацца сабе* (В. Супрунчук); *Трэба, каб у чалавека нарадзілася аднойчы жаданне паспрабаваць свае сілы, памерацца з іншымі* (М. Гіль).

У другую групу ўключаюцца дзеясловы-гіперонімы з’явіцца, узнікнуць, пачацца, зарадзіцца, стварыцца і іншыя, якія ў сваіх першасных значэннях абазначаюць пачатак, з’яўленне чаго-небудзь наогул. Экзістэнцыяльныя значэнні ў гэтых выпадках утвараюцца ў выніку дзеяння гіпанімічнай мадэлі і канкрэтызацыі абагульненых і даволі шырокіх сэнсавых аб’ёмаў дзеясловаў тыпу ‘пачацца; узнікнуць; утварыцца; наступіць; зарадзіцца’ → ‘з’явіцца на свет, нарадзіцца, узнікнуць’: *Бацька мой наняўся машыністам да млынара. Там я і з’яві-*

лася на свет (С. Грахоўскі); Будучы паэт з'явіўся на свет падчас Купалля (У. Мархель); Узнікне новае жыццё, хай варожае, усё лепей таго, што было (У. Караткевіч); У Далібора пачалося вандроўнае, поўнае небяспекі жыццё (Л. Дайнека); І пачалося для Ганулькі новае, зусім незнаёмае жыццё (Я. Сіпакоў); Загрымелі грывоты рэвалюцыі. І ў гэтым полымі зарадзілася новае, маладое жыццё (М. Зарэцкі); З вады, кажучы, зарадзілася жыццё (А. Лойка); Ад Слова стварылася наша жыццё (М. Бакас); Жыццё існуе і яшчэ дзесьці, яно можа стварыцца на больш высокім узроўні (Б. Сачанка).

Другая фаза жыцця чалавека – гэта яго існаванне ў пэўным прасторава-часавым кантынуме. Для выражэння гэтага перыяду жыцця часцей за ўсё выкарыстоўваюцца дзеясловы *жыць, быць, існаваць*: *Князь Усяслаў Полацкі жыў і ваяваў на тутэйшай зямлі* (Л. Дайнека); *Жывём з братамі ў дружбе добрай* (П. Панчанка); *Дзе ж ты быў, як ён у пустой хаце плачам заходзіўся* (С. Грахоўскі); *Яны ўспомнілі пра Сяргея, які некалі быў у іхнім гурце* (А. Крэйдзіч); *Жыццё для ішчасця існуе* (Н. Гілевіч); *Я дышаю. Значыцца, таксама існую* (М. Лынькоў).

Дзеяслоў *жыць* можа выкарыстоўвацца ў тэкстах, дзе размова вядзецца пра існаванне нежывых прадметаў: *Жыве гэта песня, як віхар клакоча* (Я. Купала); *Жыве, звiнiць мелодыя краiны* (Я. Янішчыц); *Магутнасць вясны жыла ў лясх і ў полі* (К. Чорны); *Ноч жыла ранейшымі гукамі* (Т. Хадкевіч); *З дзяцінства жыве ў нас гэта невынішчальная прага адольваць цяжкасці, штурмаваць перашкоды, каб у нейкі міг адчуць сябе пераможцам. Адчуць сябе чалавекам* (З. Прыгодзіч).

Неабходна заўважыць, што пры неадушаўлёных суб'ектах часцей за ўсё ўвага акцэнтуюцца на ўнутраным свеце чалавека, яго пачуццях, жаданнях, імкненнях, марах, думках, успамінах і іншых адцягненых паняццях і вобразах: *У кожным з нас жыве непаўторнае пачуццё, нават па-дзіцячы, падсвядома раўнівае* (Я. Брыль); *У гэтай пакуце адно жыве цярылівае, тупое, салодкае, як мара, жаданне* (І. Мележ); *У грудзях жыве вялікае каханне* (Я. Пушча); *Ён яшчэ жыве, той балючы ўспамін аб далёкім жнівеньскім дні* (В. Кадзетава); *Вельмі хацелася, каб вечна жылі ў людзях вялікія пачуцці братэрства і любові* (В. Быкаў); *Зацятая нянавісць да чужынца, гатоўнасць загінуць, а не скарыцца жылі тут пад адным дахам* (І. Кудраўцаў). Гэтая шырокая пачуццёва-ментальная палітра часта выкарыстоўваецца ў канструкцыях з кампанентамі ў *душы, у сэрцы*: *Жаданні і імкненні жывуць у душы і не знаходзяць дарогі ў свет* (К. Чорны); *У душы кожнага заўзятая жыве прыхаваная мара* (К. Травень); *І жылі ў яго сэрцы рэўнасць, нянавісць і гнеў* (У. Караткевіч); *Жывуць у сэрцы вашы*

чары (Я. Колас); *Вобраз роднага краю мацярынскай пяшчотай жыў у маім сэрцы* (В. Быкаў).

З мэтай узмацнення сілы ўздзеяння на чытача, перадачы складанасці і напружанасці экзістэнцыяльнага працэсу выкарыстоўваюцца паўторы дзеяслова *жыць*: *Што яшчэ трэба. Жыць і весяліцца. Весяліцца і жыць... Жыць...* (А. Крэйдзіч); *Хочаш не хочаш, а жыць трэба... Жыць і чалавекам застацца* (А. Дударэў); *Я, чалавек з душой і розумам, з жаданнем жыць і жыць на гэтай зямлі – смяротны. Я прачынаўся і ўжо люта прагнуў жыць, жыць, жыць, каб і ўдзень, і ўначы бачыць свет, які ён ёсць, у колерах і красках* (С. Сяргей); *А табе трэба жыць. Нам з табой трэба жыць* (І. Шамякін).

Тэмпаральнымі паказчыкамі характарызуецца лексіка-семантычныя варыянты (ЛСВ) дзеясловаў *зімаваць* і *векаваць*. Зімовы перыяд жыцця актуалізуецца ў сэнсавай структуры дзеяслова *зімаваць* 'жыць дзе-н. зімой, заставацца дзе-н. на зіму': *Льчанка – вопытны палярнік. Ён многа зімаваў на розных палярных станцыях* (Я. Сіпакоў); *Марфа шкадавала, што пагадзілася зімаваць у бацькі* (Л. Гаўрылькін). Больш доўгі працяглы перыяд жыцця ці практычна ўсё жыццё перадаецца дзеясловам *векаваць* 'увесь час жыць дзе-н., існаваць': *Прыгожая і разумная жанчына вякуе ў гэтай вёсцы, нібы гарбаценькая Тэля* (В. Супрунчук); *Ён заспакоіў сябе на тым, што век тут векаваць не будзе* (Я. Колас).

У дзеясловаў *гараваць* і *бедаваць* актуалізуюцца негатыўныя семы, у якіх суадносяцца пеяратыўныя ЛСВ 'жыць у нястачы, беднасці, цярыпец гора' і 'сумаваць, тужыць, цярыпец душэўныя пакуты; выказваць перажыванні, смутак, жаль, няшчасце': *Я Аляксану дзеўкаю яшчэ ведала. Гаруе ўсё жыццё* (П. Місько); *Старая маці спачатку гаравала, а пасля змірылася* (П. Броўка); *Сённяшні магнат вельмі любіць расказваць, як ён бедаваў ды гараваў у маленстве* (Я. Брыль); *Маё сэрца сёння не гаруе* (Я. Пушча); *Беднякі бедавалі ад вясны да зімы, жабруючы і гнучы спіны за кавалак хлеба* (С. Кухараў); *Не трэба бедаваць за дзяцей. Неяк будзем жыць* (У. Дамашэвіч); *І ты, брат, не бядуі, рвіся к сонцу душой* (Я. Купала).

Папаўненне корпуса экзістэнцыяльных намінацый ажыццяўляецца за кошт выкарыстання другасных ЛСВ небыццёвых дзеясловаў. У мадэль семантычнай дэрывацыі актыўна ўключаюцца першасныя ЛСВ дзеясловаў *цвісці, красаваць, квітнець* і іншых, пераносныя ЛСВ якіх канцэнтруюць увагу на бесклапотным, шчаслівым перыядзе быцця чалавека. Мадэль семантычнай дэрывацыі даволі лёгка прагназуецца і засноўваецца на перанясенні працэсу раскрыцця, распускання кветак і раслін на працэс жыццядзейнасці чалавека, дасягнення пары росквіту фізічных і духоўных сіл: *Краса-дзяўчына ружаю цвіла*

(В. Лукша); *Дзяўчына цвіце, нібы той каштан* (У. Федасеенка); *Моладзь красуе заўсёды* (Я. Купала); *Мяне адпускаюць дамоў! Далоў нуду! Хай красуе жыццё!* (М. Гарэцкі); *Ізноў, нібы кветка, красуе Варвара, некалі самая прыгожая дзяўчына ў вёсцы* (А. Васілевіч); *Данута адчувала сябе, відаць, выдатна, бо аж уся квітнела* (А. Карпюк); *Сяргей проста квітнеў ад задавальнення* (М. Машара).

Дзеясловы *насяляць, бытаваць, вадзіцца, кватараваць, гняздзіцца* аб'ядноўваюцца на яўнасцю ў іх сэнсавых структурах лакатыўных маркераў (паказчыкаў месца быцця) з абагульненым значэннем 'жыць у якім-н. месцы, пражываць, знаходзіцца'.

Дзеяслоў *бытаваць* існаваць, мець пашырэнне, месца, быць вядомым' выкарыстоўваецца, як правіла, з неадушаўлёнымі назоўнікамі (*бытуюць традыцыі, бытуюць вусныя расказы пра песняра, беларускія народныя песні бытуюць у гэтых раёнах, народная мелодыя на словы М. Багдановіча бытуе на ўсёй Беларусі*). У дачыненні да жыцця чалавека гэты дзеяслоў ужываецца рэдка: *Чалавеку толькі здаецца, што ён бытуе сам-насам з самім сабой* (В. Казько); *Чалавек бытуе тут, як бытуе верабей, бусел і чапля* (В. Казько).

Дзеяслоў *вадзіцца* часцей за ўсё спалучаецца з адушаўлёнымі назоўнікамі – назвамі жывёл, птушак і пад.: *У лясах водзяцца алені, мядзведзі, дзікі, ваўкі* (У. Васілевіч); *У дуплах старых дрэў водзяцца совы, сіваваронкі, жоўны, дзятлы рознай афарбоўкі, стрыжы* (С. Карпаў); *Ёсць такая птушка, што водзіцца ў балоце* (У. Юрэвіч); *Змеі водзяцца ў камянях, у сыпучых пясках* (Л. Дайнека). У дачыненні да чалавека гэты дзеяслоў выражае значэнне 'мець справу, сябраваць': *Васіль абы з кім вадзіцца не будзе* (Р. Няхай); *У сяле ж і стары, і малы як у бубен б'юць, што Алесь з гэтай літовачкай водзіцца* (П. Броўка). Гэты ж дзеяслоў уключаецца ў сферу міжасобасных адносінаў з пэяратыўным значэннем 'доўга і беспаспяхова змагацца з кім-н.': *Яны браліся за грудкі, доўга вадзіліся, саплі і, нарэшце, так і разыходзіліся* (М. Нікановіч); *Так вадзіліся яны / Цэлу ноч, як певуны* (К. Крапіва).

Дзеясловы *насяляць, кватараваць* у сваіх асноўных значэннях абазначаюць працэс размяшчэння, рассялення людзей на якой-небудзь мясцовасці (плошчы) ці ў памяшканні: *Плямёны дрыгавічаў і радзімічаў насялялі Беларусь* (У. Арлоў); *На працягу стагоддзяў Гародню насялялі людзі розных нацыянальнасцяў і канфесій* (В. Гапава); *На вуліцы Палявой у сваякоў некалі кватараваў студэнт* (М. Лужанін); *Недалёка адсюль кватаруюць некалькі важных вайсковых чыноў* (І. Кудраўцаў). Другасныя ЛСВ гэтых дзеясловаў могуць уключацца ў сферу жывёльнага і расліннага свету: *Птушкі насяляюць навакольныя лясы, балоты і лугі* (А. Наварыч); *Нішто не трывожыць велічнага спакою, які ахоўваюць расліны, што*

безліччу каласоў насяляюць зямлю (П. Броўка); *У непраходным лесе... кватаруе вялікая колькасць разнастайных звяроў і птушак* (А. Дзядзюля).

Першасны ЛСВ дзеяслова *гняздзіцца* 'жыць, рабіць гнёзды' функцыянуе ў кантэкстах з назвамі птушак: *Гняздзіцца бусел недалёка ад чалавека* (В. Вольскі); *Ластаўкі дужа любяць гняздзіцца ў гумнах* (Я. Колас). Зрэдку семантыка дзеяслова экстрапалюецца на чалавека: *Дарога вяла ў Прусы да плоту Ордэна, да трох яго мураваных замкаў. Там гняздзіліся белыя плашчы* (К. Тарасаў); *Людзі здаўна стараліся абыходзіць гэта надзямелле, бо тут вечна гняздзіўся ўсякі зброд...* (М. Ваданосаў).

Вялікая колькасць другасных дзеяслоўных намінацый выкарыстоўваецца для рэпрэзентацыі найбольш сталага перыяду жыцця – старасці. У якасці паказчыка гэтага перыяду традыцыйна ўжываюцца прэфіксальныя фітанімічныя дзеясловы *засохнуць, завянуць, паблякнуць, апасці, адцвісці, адквітнець, адкрасаваць*, а таксама дзеясловы *патухнуць, пагаснуць*, якія ўказваюць на працэс завядання, старэння, на адсутнасць сілы, бадзёрасці, страту здароўя, жыццёвай свежасці, пагаршэнне настрою.

Трэцяя фаза жыццёвага перыяду звязана са смерцю чалавека, завяршэннем яго існавання. *Смерць і радзіны не выбіраюць гадзіны, Ад смерці не адкупішся* – сцвярджаюць беларускія прыказкі. І з гэтай суровай мудрасцю ніхто не можа спрачацца. Магчыма, таму дзеясловаў са значэннем дасягнення мяжы, крайняй ступені быцця, знікнення ў беларускай мове даволі шмат. Групу марталых дзеясловаў утвараюць больш як 50 лексічных адзінак, што дыферэнцыруюцца ў залежнасці ад спосабу, мэты, інструменту, сродку ажыццяўлення смяротнага працэсу (*памерці, загінуць, забіць, зарэзаць, задушыць, атруціць, расстраляць, утапіць, распяць, гільяцінаваць, знішчыць, закатаваць*).

Такім чынам, дзеясловы быцця ўтвараюць даволі шырокі пласт лексікі, што рэпрэзентуе шматмерную катэгорыю быцця ў выглядзе фаз, якія ўключаюць працэсы нараджэння, уласна існавання і смерці. Дзеясловы быцця маюць глыбінную (патэнцыяльную) сэнсавую структуру, якая на паверхневым узроўні рэалізуецца ў пэўных тэкставых фрагментах. Менавіта таму для выражэння экзистэнцыі выкарыстоўваюцца дзеясловы іншых тэматычных груп (прэфіксальныя дзеясловы з абагульненым значэннем пачатку дзеяння чаго-небудзь, фітанімічныя намінацыі і інш.). Апісанне розных быццёвых сітуацый часта суправаджаецца якаснымі, колькаснымі, тэмпаральнымі, лакатыўнымі і іншымі маркерамі. Найбольш яскрава выяўляецца сувязь з такімі базавымі катэгорыямі, як *прастараваць (бытаваць, кватараваць, гняздзіцца)* і *тэмпаральнасць (зімаваць, векаваць)*.